

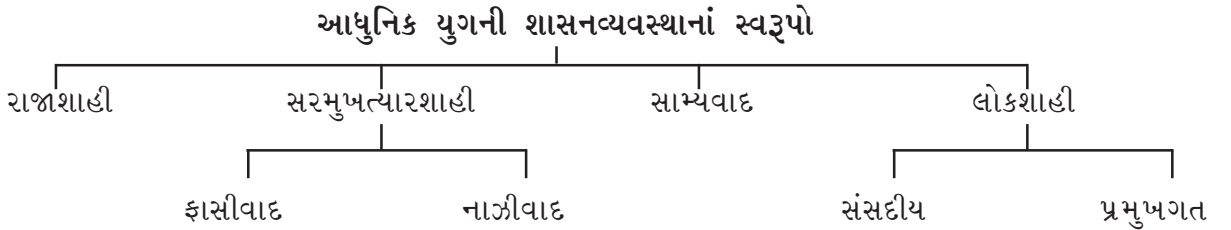
સમકાલીન ઇતિહાસનો પ્રારંભ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધથી કરવામાં આવે છે તે બાબતે બધા ઇતિહાસકારો સંમત છે. સમકાલીન ઇતિહાસનો પ્રભાવ વર્તમાન સમયે પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. સમકાલીનનો અર્થ સામાન્ય રીતે એ કરી શકાય કે “વર્તમાન સમય જેમાં આપણે જીવી રહ્યા છીએ.”

સમકાલીન વિશ્વમાં રાજ્યનાં મુખ્ય સ્વરૂપો

વિશ્વમાં આજે 200 થી વધુ દેશો સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવે છે. દરેક સ્વતંત્ર દેશ માટે ચોક્કસ પ્રાદેશિક વિસ્તાર, માનવસમૃદ્ધિ, સામાજિક સંગઠન અને પ્રાદેશિક અખંડિતતા મુખ્ય છે. દરેક દેશનું અસ્તિત્વ એ રાજ્યની સર્વોપરી સત્તા અને સામાજિક સંરક્ષણ પર આધારિત છે. દરેક રાજ્ય પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવી શકે ત્યાં સુધી સ્થિર શાસન પ્રજાને આપી શકે છે પરંતુ રાજ્યની શાસનવ્યવસ્થા કાળક્રમે પરિસ્થિતિ અનુસાર બદલાતી જોવા મળે છે. સમય-સમય મુજબ દરેક શાસનવ્યવસ્થા પ્રત્યે પ્રજાનો દૃષ્ટિકોણ બદલાતો રહે છે. આથી કહી શકાય કે પ્રાચીન સમયથી સમકાલીન સમય સુધી શાસનવ્યવસ્થામાં પરિવર્તન આવતું રહ્યું છે. આ શાસનવ્યવસ્થામાં પ્રજા પર એક વ્યક્તિ, વર્ગો કે નિશ્ચિત વર્ગનું આધિપત્ય જોવા મળે છે.

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ બાદ વિશ્વના દેશોમાં શાસનવ્યવસ્થા વિવિધ સ્વરૂપે જોવા મળી છે જેમાંની કેટલીક સફળ પણ રહી છે જ્યારે કેટલીક શાસનવ્યવસ્થાએ કેટલાક દેશોનો વિનાશ પણ કર્યો છે. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ બાદ વિશ્વના દેશો બે શાસનવ્યવસ્થા સામ્યવાદ અને લોકશાહી વચ્ચે વહેંચાઈ ગયા છે. અમેરિકા, બ્રિટન, યુરોપ તથા એશિયા-આફ્રિકાનાં નવાં સ્વતંત્ર થયેલાં કેટલાંક રાષ્ટ્રોએ લોકશાહી શાસનવ્યવસ્થા સ્વીકારી છે. જ્યારે સોવિયેટ રશિયા, ચીન અને યુરોપ તથા એશિયાના કેટલાક દેશોએ સામ્યવાદી શાસનવ્યવસ્થા અપનાવી છે.

પ્રાચીન સમયની રાજ્યવ્યવસ્થાનું વર્ગીકરણ મહાન તત્ત્વચિંતક એરિસ્ટોટલે કર્યું છે. તેમના મતે એકતંત્રી રાજાશાહી નિરંકુશ રાજાશાહી મુખ્ય હતી. જ્યારે લોકશાહી અને બીજી શાસનવ્યવસ્થા વર્તમાન વિશ્વમાં જોવા મળે છે જે નીચે મુજબ છે:

રાજાશાહી

પ્રાચીન વિશ્વથી લઈને આધુનિક સમય સુધી શાસનવ્યવસ્થાના એક પ્રકાર તરીકે રાજાશાહી રહી છે. રાજાશાહીમાં શાસનતંત્રનો વડો રાજા હોય છે તથા વંશપરંપરાગત ધોરણે સત્તાનાં સૂત્રો મળતાં હોય છે. પ્રજાને ક્યારેક સારા રાજાના સમયમાં થોડાક અધિકારો પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ મોટેભાગે રાજા નિરંકુશ, આપખુદ હોય છે, પરંતુ આધુનિક યુગમાં રાજાશાહીએ પણ પ્રજાને અધિકારો આપવા પડ્યા છે.

સરમુખત્યારશાહી

મોટેભાગે એકહથ્થું સત્તા ધરાવતાં રાજાશાહી જેવી જ શાસનવ્યવસ્થા અહીં જોવા મળે છે, પરંતુ આવી સરમુખત્યારશાહીમાં વંશપરંપરાગતતાનું તત્ત્વ બહુ ઓછું જોવા મળે છે. આવી શાસનવ્યવસ્થા ક્યારેક રાજકીય ક્રાંતિના ભાગ સ્વરૂપે આવતી હોય છે ત્યારે પ્રજાના બહોળા વર્ગનો તેને ટેકો મળતો હોય છે. ક્યારેક વ્યક્તિગત કે લશ્કરી બળવા દ્વારા પણ સત્તાનાં સૂત્રો આવા સરમુખત્યારો લઈ લેતા હોય છે. દા.ત. જર્મનીમાં

ચાન્સેલર (વડાપ્રધાન) હિટલરે રાષ્ટ્રપતિ હિન્ડેનબર્ગનું અવસાન થતાં પ્રમુખપદની ચૂંટણી નહિ કરી પોતે જ રાષ્ટ્રપતિ બની બેઠો. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ બાદ ઉત્પન્ન થયેલી પરિસ્થિતિએ વિશ્વને ફાસીવાદ-નાઝીવાદનો પરિચય કરાવ્યો. વર્સેલ્સની સંધિમાં થયેલો અન્યાય, કથળી ચૂકેલી આર્થિક સ્થિતિ, વેરભાવ, અપમાન જેવાં પરિબળોના કારણે જર્મનીમાં હિટલર અને ઇટાલીમાં મુસોલિની સર્વોપરી સત્તા હસ્તગત કરી શક્યા. આવા સરમુખત્યારે દેશનું બંધારણ પોતાને અનુકૂળ આવે તેવું તૈયાર કરાવે છે. દા.ત. મુસોલિનીએ ચૂંટણીમાં બહુમત મેળવનારને નહિ પરંતુ જનમત જેને વધુ મળે તે સત્તાનાં સૂત્રો સંભાળે તેવો સુધારો કરતાં ગઠબંધનવાળી સંરચના આવી શકી નહિ અને મુસોલિની શાસક બની શક્યો. આવા સરમુખત્યારોને મોટાભાગે લશ્કરી પીઠબળ પ્રાપ્ત હોય છે. તેઓ એક નેતા, એક પક્ષ અને એક પ્રજાના કાર્યક્રમને અનુસરે છે. ઇટાલી અને જર્મનીમાં પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ આ સરમુખત્યારોએ રાજકીય સ્થિરતા પૂરી પાડવા સાથે કથળી ગયેલ આર્થિક સ્થિતિને ટૂંકાગાળામાં તેઓ મજબૂત કરવામાં સફળ થયા હતા. પરંતુ પ્રજાનો રાષ્ટ્રવાદ ઉગ્ર બનાવી સત્તા મેળવનારા આ શાસકો અલ્પજીવી રહ્યા. તેઓએ પોતાના સહિત દેશનો પણ વિનાશ વેર્યો તે હકીકત છે.

સામ્યવાદ

સમકાલીન વિશ્વની શાસનવ્યવસ્થામાં સામ્યવાદ સૌથી છેલ્લે આવ્યો છે. કાર્લમાર્ક્સની વિચારસરણીને આ લોકો અનુસરે છે. ‘દાસ કેપિટલ’ તથા ‘કોમ્યુનિસ્ટ મેનિફેસ્ટો’ માં આ વિચારસરણીનું વિગતવાર વર્ણન છે. રાજકીય, સામાજિક અને ખાસ કરીને આર્થિક ક્ષેત્રે સમાનતાના સિદ્ધાંતે આ વિચારસરણી કાર્ય કરે છે. કાર્લમાર્ક્સની વિચારસરણીને અનુરૂપ કામદારોને સામાજિક ન્યાય અને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે. ખાનગી માલિકી અને મૂડીવાદ અહીં જોવા મળતો નથી. પરંતુ તમામ આખરી માલિકી હક્ક રાજાશાહીની જેમ સરકાર પાસે હોય છે.

વિશ્વમાં આ વિચારસરણી મુજબની પહેલી ક્રાંતિ રશિયામાં થઈ. અહીં નિરંકુશ આપખુદ ઝાર રાજાશાહીને હટાવી લેનિને કામદારોના પ્રભુત્વવાળી સરકારની સ્થાપના કરી. એક પક્ષનું શાસન સ્થાપવામાં આવ્યું. સામ્યવાદની વિચારસરણીને લાગુ કરવામાં આવી પરંતુ મહદઅંશે આ વિચારસરણી નિષ્ફળ જતાં લેનિને નવી આર્થિક નીતિને અપનાવવાની ફરજ પડી અને સોવિયેટ સંઘે અભૂતપૂર્વ વિકાસ કરી વિશ્વની મહાસત્તા પણ બન્યું. જોકે મિખાઇલ ગોર્બોચોવના સમયમાં સોવિયેટ રશિયાનું વિઘટન થતાં સામ્યવાદનો અંત આવ્યો અને રશિયામાં પ્રજાસત્તાક તંત્રની સ્થાપના થઈ.

વિશ્વની બીજી મહત્વની સામ્યવાદી ક્રાંતિ ચીનમાં થઈ. આ ક્રાંતિ પર માઓ-ત્સે-તુંગનો પ્રભાવ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. રશિયન ક્રાંતિમાં કામદારોનું પ્રભુત્વ હતું જ્યારે અહીં ખેડૂતોનું પ્રભુત્વ ક્રાંતિ અને સરકાર પર જોઈ શકાય છે. ઉત્પાદનનાં તમામ સાધનો ખેતી, કારખાનાં અને બેન્કો પર રાજ્યનું નિયંત્રણ છે. રાજ્યમાં તમામ પ્રવૃત્તિ લગભગ સામૂહિક ધોરણે થાય છે. કાર્લ માર્ક્સે વિચારેલ શુદ્ધ સામ્યવાદ અનુસારની શાસનવ્યવસ્થા ચીનમાં સ્થપાયેલી જોવા મળે છે. એક આદર્શ સમાજવાદના સિદ્ધાંત અનુસારની શાસનવ્યવસ્થા તરીકે સામ્યવાદ સારો છે પરંતુ ક્યારેક સરમુખત્યારશાહી પણ સામ્યવાદના ઓઠા હેઠળ સ્થપાતી હોય છે.

લોકશાહી

આધુનિકથી લઈ સમકાલીન વિશ્વમાં શાસનના એક પ્રકાર તરીકે લોકશાહી શાસનવ્યવસ્થા લોકપ્રિય સાબિત થયેલ છે. લગભગ તમામ મૂડીવાદી સત્તાઓએ સત્તાની વહેંચણી મુજબની પોતાને અનુકૂળ લોકશાહી શાસનપદ્ધતિ અપનાવી છે. આ શાસનમાં રાજ્યના પ્રત્યેક નાગરિકની સક્રિય ભૂમિકા અને ભાગીદારી હોય છે. આવા તંત્રમાં લોકશાહી વિચારસરણીને વરેલા પક્ષોનું સ્થાન બહુ મહત્વનું છે. તેઓ લોકશાહીને વધુ મજબૂત બનાવવાનું કાર્ય કરે છે. અહીં લોકો દ્વારા ચૂંટાઈને આવેલા પ્રતિનિધિ અથવા પ્રતિનિધિઓની બનેલી સરકાર સત્તા સંભાળે છે. લોકશાહી તંત્રમાં સંસદીય અને પ્રમુખગત લોકશાહી એવા બે પ્રકારો પડે છે.

સંસદીય લોકશાહી

પ્રજાસત્તાક તંત્રમાં પ્રજા દ્વારા ચૂંટાઈ આવેલા સભ્યોમાંથી રચાતી કારોબારી સંસદને એટલે કે ચૂંટાયેલા સભ્યોને જવાબદાર રહી કાર્ય કરે છે. તેઓ સંયુક્તપણે જવાબદાર હોય છે. આવી લોકશાહીને સંસદીય લોકશાહી કહે છે. આ પદ્ધતિમાં મોટેભાગે બે ગૃહો હોય છે. ભારતમાં સંસદીય પદ્ધતિ સ્વીકારવામાં આવી છે. અહીં સંસદનું ઉપલું ગૃહ રાજસભા અને નીચલું ગૃહ લોકસભા કહેવાય છે. લોકસભા પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા પ્રત્યક્ષ ચૂંટણીથી રચાય છે. જ્યારે રાજસભા પરોક્ષ ચૂંટણીથી પ્રતિનિધિઓને ચૂંટે છે.

ઈંગ્લેન્ડની લોકશાહી પણ સંસદીય છે છતાં તે જરા જુદી પડે છે. રક્તવિહીન ક્રાંતિ (1688) દ્વારા ઈંગ્લેન્ડમાંથી રાજાશાહીને સંપૂર્ણ નાબૂદ કરી દેવામાં આવી નથી પરંતુ રાજાનું પદ વંશપરંપરાગત રાખી તેને નામમાત્રની સત્તા ભારતના રાષ્ટ્રપતિ જેવી જ આપી છે. રાજ્યની વાસ્તવિક સત્તા ભારતની જેમ, સંસદ પાસે છે. અહીં લોકશાહી સ્થપાયેલ હોવા છતાં પ્રજા રાજા કે રાણી તરફ અત્યંત માન-સન્માન પણ ધરાવે છે.

પ્રમુખગત લોકશાહી

આ શાસનવ્યવસ્થામાં રાષ્ટ્રપતિ પ્રજા દ્વારા ચૂંટાય છે. આ પ્રકારની લોકશાહીનું ઉત્તમ ઉદાહરણ સંયુક્ત રાજ્ય અમેરિકા છે. અહીં પ્રમુખ ચાર વર્ષના નિશ્ચિત સમયગાળા માટે પ્રજા દ્વારા ચૂંટાઈને આવે છે. તેઓ પોતે પોતાની કારોબારી પસંદ કરે છે. આ કારોબારી સભ્યો સંસદીય પદ્ધતિની જેમ સંસદને નહિ પણ રાષ્ટ્રપતિને જવાબદાર હોય છે. અહીં રાષ્ટ્રપતિ પોતાના નિર્ણય માટે સ્વતંત્ર હોય છે.

સત્તાની વહેંચણી અનુસાર વિશ્વમાં લોકશાહી શાસનવ્યવસ્થામાં એકતંત્રી અને સમવાયતંત્રી સ્વરૂપની વહીવટી વ્યવસ્થા જોવા મળે છે. દરેક લોકશાહી રાષ્ટ્રના બંધારણ અનુસાર સંપૂર્ણ સત્તા જો કેન્દ્ર સરકાર પાસે હોય તો તેને એકતંત્રી શાસન કહે છે. એકતંત્રી શાસનમાં પણ સંસદીય અને પ્રમુખગત પદ્ધતિ જોવા મળે છે. જ્યારે જે-તે દેશના બંધારણ અનુસાર કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે સત્તાની સ્પષ્ટ વહેંચણી કરવામાં આવી હોય તેને સમવાયતંત્રી શાસન કહેવામાં આવે છે. સમવાયતંત્રમાં રાજ્ય પોતાની આંતરિક બાબતમાં સ્વતંત્ર હોય છે. વિદેશનીતિ, સંરક્ષણ, ચલણકેન્દ્ર સરકારહસ્તક હોય છે. ભારતમાં સમવાયતંત્રી શાસનવ્યવસ્થા છે પરંતુ કટોકટી સમયે ભારત એકતંત્રી શાસનમાં પરિવર્તન થઈ જાય છે. તે એક વિશેષતા છે.

પ્રત્યક્ષ પ્રજાસત્તાકની મર્યાદા દૂર કરવા વિશાળ વિસ્તારો ધરાવતાં રાજ્યોએ લોક-પ્રતિનિધિ પ્રજાસત્તાક તંત્ર યાને લોકશાહી સ્વીકારી છે. આધુનિક યુગમાં પ્રજામાં આવેલી જાગૃતિથી પ્રત્યેક દેશની પ્રજા શાસન-વ્યવસ્થામાં સક્રિય ભાગીદારીની અપેક્ષા રાખે છે. આથી જ વિશ્વમાં લોકશાહી શાસન-વ્યવસ્થાનો વ્યાપક પ્રમાણમાં સ્વીકાર થયો છે.

સમકાલીન વિશ્વમાં અર્થકારણ

સમકાલીન વિશ્વમાં ત્રણ પ્રકારની અર્થવ્યવસ્થા જોવા મળે છે : (1) મૂડીવાદી (2) સામ્યવાદી (3) મિશ્ર. લોકશાહી શાસનવ્યવસ્થા ધરાવતા દેશોમાં મુખ્યત્વે મૂડીવાદી અર્થવ્યવસ્થા જોવા મળે છે. જ્યારે પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ બાદ કાર્લ માર્ક્સની વિચારસરણી મુજબ રશિયામાં સામ્યવાદી ક્રાંતિ થઈ અને બીજા ઘણા દેશોમાં સામ્યવાદ સ્થપાતાં સામ્યવાદી અર્થવ્યવસ્થા અહીં જોવા મળે છે. આવી અર્થવ્યવસ્થાને મિશ્ર અર્થવ્યવસ્થા કહે છે.

યુરોપીય દેશોની અર્થવ્યવસ્થા

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ સમયે યુરોપની અર્થવ્યવસ્થા તૂટી પડી હતી ત્યારે તેના પુનરુત્થાન માટે પહેલો પ્રયાસ અમેરિકન પ્રમુખ ટ્રુમેને કર્યો. જેને ટ્રુમેન સિદ્ધાંતના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. જેનો મૂળ ઉદ્દેશ યુરોપમાં સામ્યવાદને પ્રસરતો રોકવાનો હતો. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ બાદ માર્શલ યોજના દ્વારા અમેરિકાની મદદ થકી યુરોપીય રાષ્ટ્રો પર અમેરિકાનું પ્રભુત્વ સ્થપાયું અને અમેરિકા એક મહાસત્તા બન્યું.

યુરોપીય અર્થવ્યવસ્થાને નવી દિશા આપવાનું કાર્ય ફ્રાન્સના વિદેશમંત્રી રોબર્ટ શુમેને કર્યું. યુરોપનાં છ રાષ્ટ્રોએ ‘યુરોપીય લોખંડ અને કોલસા સમુદાય’ની રચના કરી. (1951) આ દેશોએ રોમ ખાતે સંધિ કરી. યુરોપીય આર્થિક સમુદાય (EEC - European Economic Community)ની રચના કરી. તે અનુસાર મૂડી, યાંત્રિક સાધનો અને માનવબળની હેરફેર શક્ય બની. આ સંગઠનમાં ધીરે ધીરે બીજા દેશો પણ જોડાતાં ‘યુરોપીય મુક્ત વેપારક્ષેત્ર’ (European Free Trade Area)નું ગઠન થયું. 1961માં બ્રિટન તેનું સભ્ય થવા રાજી હોવા છતાં ફ્રાન્સના વિરોધને લીધે (1973માં) તે આ સંઘનું સભ્ય બની શક્યું.

યુરોપીય આર્થિક સમુદાયે આથી પણ આગળ વધી યુરોપનું એક સમાન ચલણ રાખવા વિચારણા શરૂ કરી. પરંતુ બ્રિટન, નોર્વે અને ડેનમાર્ક જેવા દેશો આની વિરુદ્ધમાં હતા. એક શક્તિશાળી કેન્દ્રીય બેન્ક અને સમાન ચલણનો માર્ગ ‘માસ્ટ્રિક સંધિ’ને કારણે સરળ બન્યો (1991). યુરોપના દેશોને આ સંધિને અનુમોદન આપવામાં સાત વર્ષ લાગી ગયાં. આખરે ‘યુરો’ના રૂપમાં યુરોપનું નવું સહિયારું ચલણ અસ્તિત્વમાં આવ્યું. (2000) છતાં બ્રિટને પોતાના ચલણ પાઉન્ડને પણ જાળવી રાખ્યું છે.

ઔદ્યોગિકીકરણની પ્રક્રિયા

ઈંગ્લેન્ડમાં થયેલ ઔદ્યોગિક ક્રાંતિને કારણે માનવીને ઉદ્યોગનું મહત્ત્વ સમજાયું અને ખેતીના બદલે ઉદ્યોગને વધુ મહત્ત્વ મળતું થયું. ઉદ્યોગીકરણના પ્રથમ તબક્કામાં પાયાના ઉદ્યોગો સ્થપાયા તથા સંશોધનો થયાં. જેમ કે, વરાળ એન્જિન, સુતરાઉ કાપડ, લોખંડ-પોલાદ, રેલવે, સ્ટીમર અને વિમાન ઉડ્ડયન વગેરે. જ્યારે પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ બાદ અણુશક્તિ અને ઇલેક્ટ્રોનિક-વીજાણુઓનું આગમન થયું. અણુશક્તિનો પ્રથમ વિનાશક અનુભવ દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન વિશ્વને થયો.

ઉદ્યોગીકરણ માટે પાયાની જરૂરિયાત ખનીજતેલ અને કોલસો છે. ખનીજતેલથી ભરપૂર આરબ રાષ્ટ્રોએ સંગઠિત બની આ તકનો લાભ મેળવ્યો છે. તેમનું સંગઠન OPECના નામથી ઓળખાય છે. વિશ્વમાં જુદા-જુદા માલના જંગી ઉત્પાદન થકી વિશ્વ બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગયું; જેમાં અમેરિકા, જાપાન, સોવિયેટ સંઘ, યુરોપ જેવા દેશો અને ખંડોએ ખૂબ પ્રગતિ સાધી તેથી તેઓ વિકસિત અને ઔદ્યોગિક રાષ્ટ્રો કહેવાયાં. જ્યારે બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી જે દેશો સ્વતંત્ર થયા તેમાંના મોટાભાગના દેશોમાં ઉદ્યોગીકરણની પ્રક્રિયા ધીમી રહી જેથી તેઓ અલ્પવિકસિત યાને ત્રીજા વિશ્વના દેશો તરીકે ઓળખાયા. જોકે 1960થી 1970ના દાયકા દરમિયાન ઉત્તર કોરિયા, તાઈવાન, મલેશિયા, સિંગાપુર, ઇન્ડોનેશિયા જેવા નાના દેશોએ પણ ઝડપી વિકાસ કર્યો છે.

ઉદ્યોગીકરણની શરૂઆત ભલે ઈંગ્લેન્ડમાં થઈ હોય પરંતુ બીજા વિશ્વયુદ્ધ બાદ અમેરિકામાં ખરા અર્થમાં ઉદ્યોગીકરણ થયું. અમેરિકાના યંત્ર-ઉદ્યોગનો મોટો વિસ્તાર એટલેન્ટિકના કાંઠાવિસ્તારના પટ્ટામાં આવેલ છે અને દેશની વસ્તીનો અડધો ભાગ અહીંના નવ ઔદ્યોગિક શહેરમાં વસતો થયો છે.

ઉદ્યોગીકરણની અસરો

વિશ્વમાં ઉદ્યોગીકરણથી સમાજ, અર્થકારણ અને શાસનતંત્ર પર વ્યાપક અસરો પડી છે. ઉત્પાદનવૃદ્ધિની બજાર-વ્યવસ્થાનો વિકાસ થયો. માનવીની ખરીદશક્તિ અને વપરાશમાં વધારો થતાં ભૌતિક સુખ-સુવિધામાં પણ નોંધપાત્ર વધારો થયો. વસ્તુ-વિનિમયના સ્થાને નાણાંનું ચલણ માધ્યમ તરીકે વધુ સ્વીકારવામાં આવ્યું. બેન્કવ્યવસ્થા ઊભી થઈ. ઉત્પાદનક્ષેત્રે ખાનગી અને જાહેર સાહસોની સ્થાપના થઈ. વિશ્વમાં ટેકનોલોજીનો પ્રસાર ખાનગી સાહસો થકી ઝડપથી પ્રસરવા લાગ્યો. વાહનવ્યવહારક્ષેત્રે અભૂતપૂર્વ ક્રાંતિ થતાં દુનિયાના દેશો વચ્ચે વ્યાપાર વધુ ઝડપી બન્યો. ખનીજતેલ તથા કોલસાનો ઉપયોગ સંચાલનશક્તિના સાધન તરીકે વધવા લાગ્યો. માનવી પાસે મૂડીનું પ્રમાણ વધતાં ભૌતિક સુવિધાઓ વધુ ને વધુ સ્વીકારતો થયો. કૃષિક્ષેત્રે રાસાયણિક ખાતરના ઉપયોગ થકી ઉત્પાદન વધારવાના પ્રયાસો થયા. તબીબીક્ષેત્રે આધુનિક સંશોધનો થકી વ્યક્તિગત અને જાહેર સ્વાસ્થ્ય અને સરેરાશ આયુષ્યમાં વધારો થયો.

ઉદ્યોગીકરણ સિક્કાની બે બાજુ જેવું છે. ઉદ્યોગીકરણ થકી માનવીનું જીવનધોરણ ઊંચું આવ્યું અને દેશોનો વિકાસ થયો તે આની સારી બાજુ ગણી શકાય. પરંતુ સાથે સાથે બીજી બાજુ તેની આડઅસરો પણ જોવા મળી રહી છે. શસ્ત્ર ઉત્પાદન થકી વિશ્વમાં ત્રીજા યુદ્ધનો માહોલ ઠંડા યુદ્ધ દરમિયાન ઊભો થયો. અણુશસ્ત્રોના ઉપયોગ અને તેની ભયાનકતાનો અનુભવ વિશ્વે દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન જ કર્યો હતો. મૂડીવાદ હેઠળ આર્થિક અસમાનતા વધતાં વિશ્વમાં કાર્લમાર્ક્સે સિદ્ધાંતો કામદારોમાં વધુ લોકપ્રિય બન્યા. જેથી સામ્યવાદી વિચારસરણી વિશ્વના દેશોમાં મજબૂત બની છે. બ્રિટન જેવા દેશોમાં તો ‘મજૂરપક્ષ’ પણ સ્થપાયો છે અને સત્તા પણ પ્રાપ્ત કરી છે.

બિનઔદ્યોગિક દેશો પર અસર

ઉદ્યોગીકરણથી વિશ્વમાં ઔદ્યોગિક અને બિનઔદ્યોગિક એવા બે પ્રકારના દેશોનું સર્જન થયું. ઔદ્યોગીકરણ થકી યુરોપની સત્તાઓ આર્થિક રીતે સમૃદ્ધ થતાં એશિયા અને આફ્રિકાના દેશોમાં પોતાનાં સંસ્થાનો સ્થાપ્યાં અને તેમનું શોષણ કર્યું. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ બાદ બદલાયેલ પરિસ્થિતિ અને પ્રજામાં જાગૃતિ આવતાં આ ક્ષેત્રના દેશોએ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી છે પરંતુ મોટાભાગના દેશો ત્રીજા વિશ્વના દેશો રહ્યા છે. એટલે આ બિનઔદ્યોગિક દેશોમાં ગરીબી અને બેકારી જેવી સમસ્યાઓ ઊભી થઈ છે.

વિકાસની સમસ્યાઓ

ઔદ્યોગીકીકરણ અને ઉત્પાદનમાં ઝડપી વૃદ્ધિ સાથે વિશ્વમાં કેટલીક ગંભીર સમસ્યાઓ પણ ઊભી થઈ છે. ગૃહઉદ્યોગો પડી ભાંગ્યા છે. શહેરીકરણ સાથેની સમસ્યાઓ દિવસેને દિવસે વિકટ બનતી જાય છે. ગરીબી અને બેકારીમાં વધારો થતો રહ્યો છે. વિશ્વના દેશોમાં ઉત્તર કરતાં દક્ષિણ વિસ્તારમાં વસ્તીમાં ઝડપી વધારો થયો છે. પરિણામે લઘુત્તમ જરૂરિયાતો અને રોજગારી મેળવવામાં મુશ્કેલી ઊભી થઈ છે. સંચાલનશક્તિનાં કુદરતી સંસાધનો એવા ખનીજતેલ અને કોલસાના ભંડારો ઘટી રહ્યા છે. ઝેરી ગેસ રાસાયણિક ખાતરો અને રસાયણોના ઉપયોગથી પર્યાવરણ પર અસર થઈ છે. ગ્લોબલ વોર્મિંગની સમસ્યા ઊભી થઈ છે. પ્રદૂષણની સમસ્યા ઘેરી બની છે અને વરસાદ અનિયમિત બન્યો છે.

આતંકવાદ

આત્મઘાતી આતંકવાદીઓ દ્વારા અપહરણ કરાયેલ વિમાનોને અમેરિકાના વર્લ્ડ ટ્રેડ સેન્ટરના બંને ટાવરોને જોરદાર ટક્કર (11મી સપ્ટેમ્બર 2001) મારતાં પત્તાના મહેલની જેમ આ ટાવરો તૂટી પડ્યા. આ વિનાશક કૃત્યથી વિશ્વ હચમચી ગયું. આ દુર્ઘટનામાં વિમાનમાં સવાર તેમજ ઈમારતમાં રહેલા સેંકડો લોકો મૃત્યુને ભેટ્યા હતા. આ ઘટનાએ સાબિત કરી દીધું કે હવે પછીનાં યુદ્ધો યુદ્ધભૂમિની જગ્યાએ સશસ્ત્ર આતંકવાદીઓ દ્વારા આ રીતે પણ લડાઈ શકે છે.

મ્યુનિચ ઓલિમ્પિકમાં ઈઝરાયેલી રમતવીરોની પેલેસ્ટાઈની આતંકવાદીઓએ ઘાતકી હત્યા કરીને આતંકવાદનો પરિચય દુનિયાને આપ્યો (1972). પરંતુ આતંકવાદની સર્વપ્રથમ સરળ સમજૂતી બ્રસેલ્સમાં ન્યાયવિષયક સંમેલનમાં અપાઈ હતી. આ મુજબ જીવન, ભૌતિક અખંડતા અથવા માનવસમુદાયને જોખમમાં મૂકે તેવાં અને મોટા પાયા પર સંપત્તિને નુકસાન કરે તેવાં કાર્યો કરીને ભયનું વાતાવરણ ઊભું કરવાનો છે. પરંતુ વર્તમાન સમયમાં દરેક દેશ મુજબ આતંકવાદની પરિભાષા અલગ-અલગ જણાય છે. તેથી તેની એક વ્યાખ્યા આપવી મુશ્કેલ છે. આતંકવાદ એક વૈશ્વિક સમસ્યા છે.

આતંકવાદનું સ્વરૂપ

આતંકવાદની શરૂઆત કોઈ ધાર્મિક, રાજકીય કે સામાજિક જૂથ દ્વારા કોઈ ચોક્કસ હેતુ સિદ્ધ કરવા ધાકધમકી, ખૂન, માનવહત્યા અને માનવસંપત્તિને નુકસાન કરે તેવી પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા સરકાર પર દબાણ લાવવા

પ્રયાસ કરે છે. આને સામાન્ય રીતે આતંકવાદ એવું નામ આપવામાં આવે છે. આતંકવાદીઓ મોટેભાગે સરકાર સામે સીધા સંપર્કમાં આવતા નથી. પરંતુ તેઓ કહેવાતા દુશ્મનના હૃદય પર ઘા કરે તેવા હુમલાનાં આયોજનો કરે છે. તેથી એક વર્ગ તેને આતંકવાદી માને છે. પરંતુ બીજો વર્ગ તેને સ્વતંત્રતાસેનાની માને છે પરંતુ આતંકવાદીઓ અને સ્વાતંત્ર્યસેનાની વચ્ચે મૂળભૂત તફાવત એ છે કે સ્વતંત્રતાસેનાની નિર્દોષ લોકોની ક્યારેય પણ હત્યા કરતો નથી. પરંતુ એક આતંકવાદી આવાં પગલાં ભરતાં અચકાતો નથી. વિશ્વમાં ઉત્તર આયર્લેન્ડ, અલ્જિરિયા, દક્ષિણ આફ્રિકા અને ચીલી જેવા દેશોમાં રાજકીય હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે આતંકવાદ શરૂ થયો.

આતંકવાદ ઉત્પન્ન કરનારાં પરિબળો

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ પછી વિશ્વમાં નાનાં નાનાં રાષ્ટ્રો સ્વતંત્ર થયાં. આ રાષ્ટ્રોના પણ ધાર્મિક સમૂહો અને કેટલીક જાતિએ પોતાની અલગ ઓળખ માટે આતંકવાદનો આશરો લીધો. દા.ત., શ્રીલંકા (એલ.ટી.ટી.ઈ.) ચેચન્યા (રશિયા), કેટલાક દેશો પોતાની રાજકીય તેમજ આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા આયોજનબદ્ધ રીતે આતંકવાદી પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન અને સહાયતા કરે છે. ક્યારેક મહાસત્તાઓ પણ આવાં સંગઠનોને સહાય કરતી જોવા મળે છે. ઈન્ટરનેટ, ફેક્સ, સેટેલાઈટ ફોન જેવાં સંદેશાવ્યવહારનાં આધુનિક સાધનો થકી આતંકવાદને બહોળી પ્રસિદ્ધિ મળતી જાય છે. ધાર્મિક ઉન્માદ પણ ક્યારેક આતંકવાદને પોષે છે. ક્યારેક તેની આડમાં રાજકીય પ્રવૃત્તિઓ થતી જોવા મળે છે.

આતંકવાદી સંગઠનો

એક અનુમાન મુજબ વિશ્વમાં 500 થી વધુ આતંકવાદી સંગઠનો કાર્યરત છે જેમાં દિનપ્રતિદિન વધારો થતો જાય છે. જેમાં મહત્વનાં છે ઓસામા બિન લાદેનનું અલ-કાયદા (અફઘાનિસ્તાન), પ્રભાકરનનું લિટ્ટે (શ્રીલંકા), ઈજિપ્તમાં અલ-જિદાહ, ભારતમાં હરકત ઉલ અન્સાર, પાકિસ્તાન અને ભારતમાં હિઝબુલ મુઝાહિદિન, ઉત્તર આયર્લેન્ડમાં આયરિશ નેશનલ લિબરેશન આર્મી, દક્ષિણ લેબેનોનમાં હિઝબુલ્લાહ હમાસ, જોર્ડનમાં નેશનલ લિબરેશન આર્મી, પેલેસ્ટાઈનમાં ન્યૂ પીપલ્સ આર્મી, ભારતમાં પશ્ચિમ બંગાળમાં નકસલવાદી, નેપાળમાં માઓવાદી જેવાં સંગઠનો મહત્વનાં છે.

આતંકવાદી પ્રવૃત્તિઓ

અમેરિકાના વર્લ્ડ ટ્રેડ સેન્ટર પર હુમલો તે આતંકવાદની અત્યાર સુધીની સૌથી વિનાશક ઘટના હતી. તે ઉપરાંત ચેચન્યાના આત્મઘાતી હુમલાખારોએ રશિયાના થિયેટર પર નિર્દોષ લોકોને મોતને ઘાટ ઉતાર્યા. ગુજરાતમાં અક્ષરધામ પર હુમલો કરી કેટલાય દર્શનાર્થીઓને ખતમ કર્યા (2002). તદુપરાંત જમ્મુ કાશ્મીર વિધાનસભા, જમ્મુનું રઘુનાથ મંદિર, ભારતીય સંસદ તથા છેલ્લે મુંબઈ હુમલાને મુખ્ય ગણી શકાય. પાકિસ્તાનમાં શાળા પર આતંકવાદીઓએ હુમલો કરી અનેક નિર્દોષ ભૂલકાંઓની હત્યા કરી ત્યારે વિશ્વ હચમચી ગયું હતું.

આમ દિનપ્રતિદિન આતંકવાદ વધુ ને વધુ વિસ્તરતાં વિશ્વ પર આતંકવાદનો ભય ઊભો થયો છે. જો સ્થાનિક પ્રજાજનોનો સાથ આ આતંકવાદીઓને ન મળે તો મહત્વનું કાર્ય થઈ શકે. બીજા કેટલાક દેશો આતંકવાદને પોષવાનું બંધ કરે અને આતંકવાદ બાબતે વિશ્વની સત્તાઓ બેધારી નીતિ ન અપનાવે અને દરેક રાષ્ટ્ર પોતાની વિચારસરણીમાં પરિવર્તન લાવી દેશમાં એક સમતાવાદી અને ન્યાયોચિત સમાજને જન્મ આપે તો ચોક્કસ આતંકવાદને નાથી શકાય તેમ છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તૃત જવાબો આપો :

- (1) સરમુખત્યારશાહી વિશે નોંધ લખો.
- (2) સંસદીય લોકશાહી વિશે માહિતી આપો.
- (3) ઉદ્યોગીકરણની અસરો ચર્ચો.
- (4) આતંકવાદ ઉત્પન્ન કરનાર પરિબળો અને તેમની પ્રવૃત્તિઓ પર નોંધ લખો.
- (5) સામ્યવાદ વિશે માહિતી આપો.

2. આપેલા પ્રશ્નોના ટૂંકમાં ઉત્તરો આપો :

- (1) સમકાલીન વિશ્વમાં શાસનવ્યવસ્થાનાં મુખ્ય સ્વરૂપો ટૂંકમાં લખો.
- (2) વિશ્વમાં થયેલા આતંકવાદી હુમલા પર ટૂંકમાં લખો.
- (3) સમકાલીન વિશ્વનાં મુખ્ય અર્થકારણોનાં નામ આપો.
- (4) અમેરિકાની પ્રમુખગત લોકશાહી વિશે બે-ત્રણ વાક્યો લખો.
- (5) સમવાયતંત્ર વિશે ટૂંકમાં માહિતી આપો.

3. આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધી ઉત્તર આપો :

- (1) પ્રમુખગત લોકશાહી કયા દેશમાં આવેલી છે ?
(અ) અમેરિકા (બ) ઇંગ્લેન્ડ (ક) ભારત (ડ) કોઈ નહિ
- (2) યુરોપ ખંડનું સહિયારું ચલણ કયું છે ?
(અ) પાઉન્ડ (બ) ડૉલર (ક) યુરો (ડ) રૂપિયો
- (3) ઉદ્યોગીકરણની શરૂઆત કયા દેશમાં થઈ ?
(અ) અમેરિકા (બ) ફ્રાન્સ (ક) ઇંગ્લેન્ડ (ડ) આફ્રિકા
- (4) આતંકવાદની સર્વપ્રથમ સરળ સમજૂતી કયા સંમેલનમાં અપાઈ હતી ?
(અ) પેરિસ શાંતિ સંમેલન (બ) બ્રસેલ્સ સંમેલન (ક) વર્સેલ્સ સંમેલન (ડ) કોઈ નહિ
- (5) રક્તવિહીન ક્રાંતિ કયા દેશમાં થઈ ?
(અ) ફ્રાન્સ (બ) ઇટાલી (ક) અમેરિકા (ડ) ઇંગ્લેન્ડ

